

ОД РОПСКОГ РАДА ДО САМОУПРАВЉАЊА

(Поводом нашег новог радног законодавства)

I. Обимна акција усаглашавања нашег законодавства са новим Уставом довела је у материји регулисања радних односа до стварања једног новог, оригиналног законодавства у коме принцип радничког самоуправљања добија свој велики домет и остварење. Управо у овој материји било је најпогодније тле да се високи принцип самоуправљања, потврђени новим Уставом, продубе и даље прошире после револуционарних потеза предавања управе над радним организацијама непосредним управљачима. То је био разлог што се уместо усаглашавању радноправних прописа са новим Уставом приступило изради и доношењу једног новог законодавства, оличеног у низу нових закона. Нови закон о радним односима, затим закони о заштити на раду, о запошљавању радника, о евиденцији и статистици у области рада, о 42-часовној радној недељи, употпуњени новим законима о савезној управи и социјалном осигурању, — представљају читав систем новог радног права и законодавства, од особитог значаја за целу нашу социјалистичку заједницу а и за сваког њеног члана јер се односи на његов свакидашњи рад и акцију, захвата његове виталне интересе и уздиже га на степен моћног фактора у друштву.

II. Био је то тежак и крвави пут који је кроз историју радни човек морао да прође док није извојевао оваква права и положај. Епохе кроз које је човечанство пролазило и својеврсни продукциони и друштвени односи давали су свој специфични печат и правном регулисању рада и радних односа. У робовласничком поретку физички рад био је сведен на ниво „недостојних“ активности којима су се имали бавити робови, лица уподобљена стварима и без икаквих права. Ипак, у каснијим периодима, под дејством раслојавања робовласничког друштва долази до појаве слободних грађана који врше извесне послове за другог уз накнаду. То значи да је првобитне радне односе и римско право, које је представљало у то доба високопостављени систем регулисања правних односа слободног дела робовласничког друштва, уподобило ове нове односе најамним уговорним односима. Будући да је радни однос био један временски ограничен правни однос у коме се радна снага даваоца користила од друге странке уз новчану накнаду, римски правници су дошли до закључка да такав однос највише

одговара односу најма где најмопримац исто тако узима на привремено коришћење и уз накнаду предмете за које има потребу. Такво закључивање изгледало је толико оправданије што су се, историјски посматрано, први облици уговорних односа о најму тицали најма робова и стоке, дакле онога што служи за рад. Међутим, оно што је разликовало најам слободне радне снаге од најма предмета било је толико битно да је тешко могло да они буду изједначени: у најму предмета најмодавац даје другоме на употребу само свој предмет, док у случају најма радне снаге он мора да сам, целом својом личношћу, ступа на рад и да буде коришћен. На тај начин, он је био лично истовремено и субјект у правном односу и објект истог што је са правног становишта незамисливо. Да би решили ову правну противречност римски правници су створили своју чувену правну фикцију о одвајању радне снаге од њеног носиоца. Наиме, сопственик радне снаге је субјект радноправног односа али он правно излучује своју радну снагу коју даје као предмет најма послодавцу.

Ово излагање гледишта римског права о тек насталим првим радним односима направили смо због тога што ће оно у периоду капиталистичког начина производње и појаве капиталистичких радних односа бити интегрално прихваћено и пренето у буржоаско право, чиме ће и оно допринети за тешко стање радничке класе под капитализмом. И тек упорна и крвава борба радничке класе за извојевање основних животних и радних услова принудиће капиталистичку државу да интервенише у ове односе што ће довести и до постепеног напуштања неправилне концепције римског права о радним односима.

III. Што су и буржоаски правници радне односе које је капитализам почео масовно да ствара уподобили римској концепцији о уговорном односу о најму радне снаге, то се највише дуговало чињеници што је буржоаско приватно право почело да се развија у знаку рецесије римског права. Принципи римског права одиграли су одлучујућу улогу у образовању буржоаског, капиталистичког приватног права. Својим свеобухватним и разрађеним системом по коме су се уређивали приватноправни односи класе слободних римских грађана римско право је постало основ и буржоаског права. Развитак производних снага и економске промене у свету при крају феудализма довеле су до раскидања средњовековних феудалних ограничења и тесних феудалних оквира. Потреба нове економике за слободном радном снагом издигла је принцип слободе личности у економском и правном саобраћају. Као правна форма за ту нову економско-социјалну садржину били су прихваћени принципи некадашњег римског права. Очишћено од несавремених установа ропства и феудалне принуде, ново друштво је као узор правног регулисања узело римско право. Строго индивидуалистичко и са својим рационалним формулама за заштиту личне сопствености и омогућавање правних односа између слободних људи, оно је у то време изгледало као да најбоље одговара модерним грађанским односима заснованим на слободи личности и приватној својини над производним средствима. „Римско право је било, вели Енгелс, тако класичан правни израз услова живота једног друштва у коме влада чиста приватна сопственост, да сва каснија законодавства

нису могла ништа битније да побољшају у њему“. Налазећи у њему правно уобличене основе за заштиту битног елемента и карактеристике капиталистичког друштва и служећи се њима као *готовим калупима* — како је тврдио *Савињи*, буржоаски правници васкрсли су значење и важност римског права које је постало образац за правно регулисање капиталистичких односа. Видан израз тога биле су рецепције римских правних прописа у цивилном законодавству буржоаских држава, почев од првог буржоаског грађанског законика који је Наполеон донео 1804, а по његовом угледу, нешто касније, и у грађанском законодавству осталих земаља. Правно објашњавајући капиталистичке друштвене односе начелима римског права, буржоаско право је било потпуно прихватило и римску концепцију о радним односима и то становиште било је проведено кроз све буржоаске грађанске законике XIX века. Као последица тога у правној теорији је дуго било владајуће мишљење — попут мишљења римских правника — да се ступањем у радне односе радници уговорно обавезују да своју радну снагу, а не себе, ставе привремено на располагање, под најам, послодавцу који ће је користити „*на тај начин као снагу неке машине или коља*“ како је то објашњавао чак и један Планиол!

Ако римски правници, у периоду појаве првих, још увек ембрионалних радних односа у оквиру робовласничког друштва нису ни могли да схвате суштину тих нових односа већ су их објашњавали и регулисали помоћу принципа из система „свеобухватног“ римског права, пред капиталистичке правнике је из дана у дан незадрживо растао број тих односа, стварала се бројна и моћна радничка класа, радни односи су показивали белеге нових и специфичних друштвених односа. Римска теорија о правној сепарацији радне снаге која се даје као предмет под најам, да је радник као личност само субјект тог односа и према томе у равноправном односу са другим субјектом, послодавцем, убрзо је показала своју трошност у новим друштвеним условима. Нити је радник дајући своју радну снагу на коришћење остајао као личност ван тога коришћења, нити је он могао бити равноправни суговорач у условима вапијуће економске неједнакости између уговорача радног односа. Суочени са таквом стварношћу, потоњи буржоаски правници морали су приступити све новијим теоретским објашњењима радних односа али су се сви неизбежно заустављали пред чињеницом експлоатације једне стране у тим односима. Тек је *Маркс*, који је био не само дубоки економски аналитичар већ и превасходан правник, својом анализом економско-друштвених односа у капитализму дао и јасну правну карактеристику капиталистичких радних односа. Радник као слободна личност ставља у промет своју радну снагу, која је тиме стекла све карактеристике робе. Али њеном продајом послодавцу он неразлучиво са њом продаје себе целога за одређено време, док ради. „*Радник уступа 8, 10, 12, 15 часова свога живота, дан за даном ономе ко више плати, сопственику сировина, оруђа за рад, средстава за живот, тј. капиталисти*“ (*Маркс у Најамном раду и капиталу*). Дајући себе самог за употребу на одређено време он тиме правно даје себе у најам јер се у правном смислу под најмом подразумева давање неке ствари на привремено коришћење уз накнаду. Ово социолошко и правно објашњење створило је појам *најамних радних односа* чији су два

главна белега одсуство могућности и права управљања производњом од стране радника и присвајање вредности створене њиховим радом.

IV. У социјалистичким друштвеним односима радни односи добијају сасвим нови карактер и изглед, што настаје као последица промене сопственичких односа над производним средствима и измењеног карактера власти. Те промене довеле су до ништења основа капиталистичких друштвено-радних односа који се заснивају на друштвеној производњи а приватном присвајању. Преласком основних средстава производње у друштвену сопственост ишчежава приватни капиталиста као један од партнера у радноправном односу. Друштвени облик производње допуњује се друштвеним присвајањем произведеног продукта у коме непосредни произвођач добија еквивалент за свој рад а то нужно подразумева нову организацију рада, нови начин управљања, нове и својеобразне институте. Тиме се отвара пут потпуног ослобађања рада што доводи до сасвим новог карактера радноправних односа.

Међутим, као што и нова друштвена организација рада не настаје одједном, самом променом сопственичке структуре над производним средствима, тако и радни односи не мењају брзо и нагло своје дотадање карактеристике. Упоредо са етапама кроз које пролази изградња социјалистичког друштва, и развој нових радних односа представља један процес. То се тако јасно изразило и у развоју наших радних односа где је тек преласком на систем радничког самоуправљања коначно дошло до гашења свих ранијих карактеристика радних односа. У периоду административног управљања радни односи су још увек садржавали најамне одлике. Иако је нестало приватног послодавца као странке, непосредни произвођач није руководио производњом, нити је располагао створеном вредношћу. Стварно постоји суштинска разлика између приватног капиталистичког присвајања вишка вредности и присвајања социјалистичког друштва које све то употребљава за одржавање друштва и његов даљи развој и успех. Несумњиво је да је и нови карактер државне власти, као власти радног народа који утиче на вођење државне политике и на привредна кретања, давао особиту улогу и значај непосредним произвођачима и њиховим професионалним организацијама у регулисању основних питања из радних односа. Ипак, одвојеност радника од управљања производњом и административно одређене плате давале су оваквим радним односима још увек печат најамних радних односа.

Преласком на радничко самоуправљање и његовом све већом афирмацијом гасиле су се једна за другом карактеристике најамних радних односа. У томе погледу, поред уздицања непосредних произвођача на степен управљача одлучујућу улогу је одиграо и њихово право да буду једини фактор у располагању и расподели чистог дохода радне организације чији су чланови. Те чињенице и пређени пут довели су у нашој правној теорији и до појаве тзв. *негаторске теорије о радним односима*, теорије која одриче постојање радноправних односа у условима радничког самоуправљања и која је дошла до израза чак и приликом израде новог закона о радним односима. Према заступницима овог мишљења, револуционарне промене у систему управљања и расподеле створених вредности створиле су наместо ранијих

радних односа са остацима антагонистичких односа нову форму социјалистичких производних односа, асоцијације слободних и равноправних произвођача. Међутим, наша економска стварност и правна теорија указале су правилно да радни однос као правни односи постоје и даље, само што је њихова садржина потпуно измењена и добила социјалистички карактер. На то указује и робни карактер производње, и друштвена сопственост над средствима за производњу, и право управљања које се стиче тек ступањем у радни однос, и самоуправни органи који су — иако изабрани од чланова радне заједнице — правно органи радне организације као правног лица а не њиховог персоналног састава који је подложен изменама.

V. Тај нови карактер радних односа код нас добио је још у првим периодима после увођења радничког самоуправљања необично важну афирмацију уступањем непосредним произвођачима све већег поља за самостално регулисање ових односа. Док су права управљања и право учешћа у расподели створене вредности представљали потпуни раскид са најамним радним односима, право доношења правних норми за своје предузеће уздигло је радни колектив у праве законодавне органе. Шта је од особитог правног значаја, ово *интерно радно законодавство* радних колектива има пуну снагу нормативних аката јер у случају спорова из радних односа судови своје одлуке морају заснивати како на прописима закона тако и на одредбама нормативних аката радних заједница. А то показује да радничко самоуправљање развија и проширује законодавну деконцентрацију у децентрализацију, чиме свака радна организација прераста и у прави парламент за правно регулисање својих специфичних проблема и односа.

У ствари, ово увођење радних колектива у законодавне функције било је извршено још доношењем ранијег закона о радним односима крајем 1956. Остављајући радним колективима да у своме правилнику о радним односима реше разне ствари из ове области, овај закон је не само покренуо стваралачке активности у предузећу и подигао свест и значај радних колектива већ је изазвао велико интересовање у целом свету као јединствени пример. Међутим, док је тај закон за решавање свих таквих питања ипак постављао своје оквире или принципе, нови закон донет 1965 отишао је много даље, проширујући делокруг потпуно слободног регулисања од стране непосредно заинтересованих радних заједница. Ово повлачење државних органа и преношење све већих нормативних права на радне организације манифестовало се и техничким изгледом и обимом новог закона о радним односима: док је закон из 1957 садржавао 420 чланова, нови закон има, заједно са прелазним одредбама, свега 150. Сам тај факт указује на ширину поља за аутономно регулисање које, легитимично дато, обухвата следећи низ питања: одређивање посебних услова за ступање на рад, предвиђање и регулисање радног рада, организација и увођење конкурса за пријем радника, скраћивање радног времена на тешким и опасним радним местима, одређивање обима права радника који раде са непуним радним временом, као и могућности за рад са продуженим радним временом, утврђивање конкретних основа и мерила за одмеравање дужине годишњег одмора и висине накнаде за време његовог коришћења, утврђивање случаја

и основа када се могу добијати одсуства, утврђивање основа и мерила радног доприноса ради остваривања личног дохотка, одређивање дужности и одговорности радника на раду као и поступак, мере и органе за случај повреде ових дужности, одређивање рокова застаревања за такве поступке, регулисање материјалне одговорности радника, прописивање дужине отказних рокова, одређивање органа надлежних за доношење одлука о разним правима и обавезама радника, итд. На тај начин кроз наше радно законодавство је спроведен принцип изражен у члану 17 новог Устава који је прокламовао право радних организација да у сагласности са Уставом и законима доносе статуте и друге правне акте којима ће у остваривању права на самоуправљање самостално утврђивати у својој средини.

VI. Овакав развитак нашег социјалистичког радног права и законодавства поставио је нове проблеме за саме радне организације, наше судство и научно обрађивање ове материје.

Аутономно обрађивање тако великог дела материје из радних односа представља за радне организације не само проширивање њихових права већ и повећану одговорност. Радне организације су дужне да донесу ове нормативне акте у којима ће се огледати њихови специфични услови рада и потребе. Ова нормативна аутономија радних колектива представља са гледишта права један од најинтересантнијих и најважнијих резултата и достигнућа радничког самоуправљања. Она је предвиђена како с обзиром на високи друштвени значај непосредних произвођача тако и на различитости и специфичности сваког посебног предузећа. Али то не би требало да доведе до стварања великог шаренила, крајње разнообразности при регулисању истих проблема а тиме и до високог степена нестабилности у материји радних односа. У овој врсти нормативне делатности треба особито водити рачуна о томе да су посебни интереси радника, радних заједница и друштвене заједнице узајамно повезани и условљени.

Као сви правни односи, радни односи доводе често до спорних ситуација, чак и до појаве далеко већег броја спорова због многобројности и ширине ових односа. Благодаречи систему радничког самоуправљања и постојању његових органа наше радно законодавство усмерава решавање ових спорова у крилу саме радне заједнице. Али се раднику даје могућност обраћања и судовима уколико не буде био задовољан одлукама органа управљања. Разноврсност и обимност материје која ће правно регулисати радне односе указује да ће се наше судство наћи пред прилично тешким задатком и да је већ време да се помишља на стварање *специјалног судства за радне спорове*, у прво време можда у оквиру редовних судова.

Потребе радних организација за системним радом на аутономним прописима и потребе судства ради компетентног прилажења споровима из радних односа постављају правној науци и настави специфичне проблеме изучавања ове материје. Поставља се питање да ли је довољно да се материја радних односа изучава једино на правним факултетима, и то у првим годинама када млади студент још није довољно упознат са нашим друштвеним односима и кретањима, нити са осталим правним дисциплинама које представљају нужно претходно знање за правилно разумевање и ре-

гулисање радних односа. На неким нашим економским факултетима стидљиво се предаје нешто мало из ове материје и то у оквиру једног свеобухватног правног предмета који ни у ком случају не може економистима дати потребна знања из правних дисциплина. Несумњива је потреба да се развитак радних односа и радног права, како нашег тако и упоредног и међународног, проучава на политичким школама јер се право на рад афирмисало у нашим условима као основно политичко право грађана од кога зависе не само њихова егзистенција већ и њихов статус самоуправљача. Велики значај радног права и правилног регулисања радног односа допринео је да се у неким земљама, као у Швајцарској на пример, радно право проучава врло озбиљно и на техничким факултетима јер се увидело да успех будућег инжењера, руководиоца радом радника, зависи у великој мери и од познавања њихових права, обавеза и значаја.

У своје веома динамичном развитуку радно право је у целом свету направило велики успон, а у нас је доживело још и прави преображај који ову правну дисциплину чини и специјалном и обимнијом. Појава великог броја аутономних прописа нужно ће наложити потребу њихове теоријске обраде, објашњења и систематизације. Може се чак рећи да ће се у надалекој будућности аутономно радно право образовати као посебан део нашег радног права. На тај начин већ и сада велика материја ове дисциплине постаће претерано обимна. Ако се има у виду да и развитак нашег социјалног осигурања надмашује оквире радноправних односа и обухвата све више цело становништво, може се очекивати скоро одвајање ове материје као посебне и важне дисциплине. Томе треба додати и међународно радно право које се за последњих двадесет година обликовало чак и као посебан предмет под дејством великог броја билатералних мултилатералних међународних уговора и исто толико великог броја конвенција и препорука Међународне организације рада. На тај начин класична материја радног права у нашим условима већ се оцртава као систем од четири посебне дисциплине. То је сасвим природно када се има у виду да је радно право истински кондензатор техничких, економских и друштвених промена које се непрекидно одвијају у данашњем динамичном свету. Као да присуствујемо остваривању знаменитих речи париског професора *Жоржа Села* који је пре више од три деценије, упоређујући радно право са римским правом — које припада прошлости, и са грађанским правом — које све више сужава свој домет под дејством новијих друштвених односа, истицао радно право као основну правну дисциплину будућности, као „младића у бујању“.

Др. Борислав Благоев